

Harri Kiisk

E E S T I A J A L O O L U

Eelajalooline aeg

Arvatakse, et eesti rahvas asus oma praegusesse asupaika umbes 10.000 aastat enne Kristuse sündi (e.Kr.)

Vanemal kiviajal (7000-4000 e.Kr.) elati peamiselt küttimisest ja kalastamisest.

Nooremal kiviajal (3000-1300 a. e. Kr.) elati peamiselt põlluharimisest ja karjakasvatusest.

Pronksiaeg oli 1300-500 a. e. Kr. ja varane rauaaeg 500 a. e. Kr. kuni Kristuse sündimiseni.

Rauaaeg kestis Kristuse sündimisest kuni 1200 a. pääle Kristust.

Arenes põlluharimine, peeti karja ja hakati sooritama kaubaretki Skandinaaviasse ja ka Novgorodi. Nii tuli Eestisse rohkesti rikkust, mida tõendavad arvukad rahaleiud.

Eesti hää asend lääne ja ida kaubateede ristumiskohas tõi endaga kaasa ka hädaohu. Nimelt tahtsid nii skandinaavlased kui ka slaavlased Eestit oma võimusse ja sooritasid mitmeid vallutusretki. Need kõik löödi tagasi.

Ajalooline aeg / Muistne vabadusvõitlus (a. = aastal)

Pärast Lüübeki linna asutamist (a. 1143) suurenes sakslaste tung itta Saksa kaupmehi saabus Lätisse. Koos kaupmeestega tuli ka munk, kes hakkasid ristiusku kuulutama. Kui kohaliku rahvad, liivlased ja lätlased, ei tahtnud uut usku vastu võtta, asutati a. 1202 Mõõgavendade Ordu, mis neid selleks sundis. Alistati liivlased ja lätlased. A. 1208 alustati eestlaste alistamisega. Eestlased osutasid tugevat vastupanu. A. 1210 võitsid eestlased sakslasi "Ümera lahingus. A. 1211 piirasid sakslased Viljandi linnust ja vallutasid selle. Kolme eesti maakonna maleva katse Riia hävitada a. 1212 ei õnnestu.

Põhja-Sakala vanem Lembitu kavatses koondada kogu maad ühiselt vaenlaste

vastu. Lembitu kogus suure sõjaväe, umbes 6000 meest, Sakalas (Viljandi maakond) Pala jõe juures. 21. septembril 1217 a. 1217 toimus Madisepäeva lahing, kus eestlased kaotasid. Lembitu langes.

A. 1219 tuli Taani kuningas Valdemar II suure laevastikuga Lindanisa kindluse alla. Pääle linnuse vallutamist ja lõhkumist ehitavad taanlased sinna uue, millest pärast kasvab Tallinn. (6-6) (Tallinn - Taani linn.) Vana muinasloo põhjal oli taanlaste olukord lahingus eestlastega raske. Taanlaste lipud olid juba eestlaste poolt ära võetud. Peapiiskop Andrease palvete pääle langes kõige ägedama võitluse ajal taanlastele taevast lipp - valge rist punasel põhjal, Dannebrog. Taanlased kogunesid selle ümber ja võitsid. Nii räägib muistend. -

A. 1224 langes sakslaste kätte Tartu linnus. A. 1227 vallutasid sakslased Saaremaa. Nüüd oli kogu Eesti võõra võimu all.

Eestlaste kaotuse üheks põhjuseks oli asjaolu, et puudus kogu maad haarav riiklik korraldus. Elati koos küladena. Nendest moodustusid vallad ja valdadest kihelkonnad. Igal kihelkonnal oli oma maalinn, kust otsiti kaitset hädaohu korral. Ainult suuremate hädaohtude puhul koondati kokku ühe maakonna mehed. Sellest aga ei jätkunud, sest saksa mõõgavennad olid paremini organiseeritud ja relvastatud. Sakslased said abi ka Taani kuninga Valdemar II käest. Vastutasuks said taanlased oma võimu alla Põhja-Eesti.

Eesti teised osad jagati Mõõgavendade Ordu ning Tartu ja Saaremaa piiskoppide vahel.

Ordusaeg

Võõras aadel sai nüüd võimu eesti talupoegade üle. Talupojad pidid täitma raskeid töökohustusi ja maksma ränki makse (kümnis). Rahulolematus talupoegade hulgas kasvas ja a. 1343 puhkes Jüriöö mäss. See sai alguse Harjus, mis oli Taani võimu all. Kõrge künka otsa süüdati märgutuli, mille järelle süttisid tuled ka teistel kõrgematel küngastel. Ülestõusu algul oli talupoegadel edu. Nad palusid abi Turus (Åbo) asuvalt Rootsi foogtilt (maavalitsejalt) ja asusid Tallinna piirama. Abi jäi aga hiljaks. Taanlased said abi saksa ordult ja mäss suruti maha.

A. 1346 müüs Valdemar Atterdag Põhja-Eesti ordule. Seega oli nüüd kogu Eesti sakslaste valduses. Eestlaste olukord halvenes veelgi. Keskaja lõpuks olid nad muudetud pärisorjadeks.

Rootsi aeg

Kui Orduriik 16. sajandi esimesel poolel nõrgenes, kuulutas Vene tsaar Ivan IV a. 1558 sõja. Sakslased olid liiga nõrgad vastupanuks. A. 1559 andis end Saaremaa piiskop Taani kaitse alla. Põhja-Eesti aadel vandus a. 1561 truudust Rootsi kuningas Erik XIV. Lõuna-Eesti sattus algul Poola ülemvõimu alla, kuid Gustav II Adolf võitis poolakaid ja nii läks a. 1629 ka Lõuna-Eesti Rootsi ülemvõimu alla.

Saksa aadli mõjuvõimu Eestis piirati. Gustav II Adolf asutas a. 1630 Tartu õuekohtu, kus talupojad esmakordselt võisid tõsta kaebusi saksa mõisnike ülekohtu vastu. Carl XI valitsuse ajal teostatud mõisate reduktsiooni (tagasi võtmine) tõttu paranes talupoegade olukord tunduvalt.

Hariduselu alal toimus Rootsi valitsuse ajal Eestis suur areng. A. 1630 asutati Tartusse gümnaasium, kus õpetus toimus ka eesti ja läti keeles. A. 1631 asutati gümnaasium ka Tallinna, mis kuni 1. vene okupatsioonini (1940.a. suvel) kandis nime Gustav Adolffi gümnaasium.

A. 1632 asutati Gustav II Adolffi käsul Tartu Ülikool. Selle 300.a. juubelpidustusist (a. 1932) võttis osa ka tookordne Rootsi kroonprints Gustav Adolf (hiljuti surnud kuningas Gustav VI Adolf).

A. 1684 asutati Bengt Gottfried Forseliuse poolt Tartu lähedale õpetajate seminar. Sealt väljunud õpetajad asutasid koole üle terve Eesti. Rootsi aja lõpuks oli igas kihelkonnas kool. Hakati arendama kirjakeelt ja anti välja eestikeelseid raamatuid.

Vene võimu all

Rootsi ajal alanud arengu katkestas Suur Põhjasõda, mis puhkes a. 1700 Rootsi ja Venemaa vahel. Uusikaupunki (Nystad) rahuga a. 1721 läks Eesti Tsaari-Venemaa võimu alla. Sõja tagajärjel oli eestlaste arv ainult umbes 90.000 inimest.

Vene valitsus andis talupojad uuesti saksa mõisnike meelevalda alla ja a. 1782 muudeti nad pärisorjadeks. Alles a. 1819 kaotati pärisorjus.

A. 1816-19 asutati algkooli ja umbes 1850-ndate aastate paiku oli kirjaoskamatus (analfabetism) kadunud.

Rahvuslik ärkamisaeg

Rahvuslik ärkamisaeg algab 1850-ndate aastate paiku. Varem oli kasutatud eestlaste kohta nimetust "maarahvas", nüüd hakati ütlema eesti rahvas.

Johann Woldemar Jannsen alustas a. 1857 esimese eestikeelse ajalehe väljaandmist. A. 1869 organiseeris ja juhatas Jannsen ka esimest eesti üldlaulupidu Tartus, millest võttis osa laulukoor üle kogu Eesti mandri.

Aastail 1857-61 andis Kreutzwald välja eesti rahvuseepose "Kalevipoeg". Veidi hiljem avaldas Lydia Koidula oma isamaalike luuletused. Radikaalne poliitik Carl Robert Jakobson andis välja ajalehte "Sakala" ja võitles talupoegade õiguse eest.

Jakob Hurt algatas eesti rahvaluule kogumist.

Ilmus rohkesti uusi ajalehti ja ajakirju ning raamatuid. Asutati kultuurilisi ja põllumajanduslikke ühinguid. A. 1870 sai valmis Tallinn-Narva raudtee. A. 1884 õnnistati Otepää kirikus eesti sini-must-valge lipp. Toimus üldlaulupidusid jne.

Venestamine

Tsaar Aleksander II valitsusaeg oli suhteliselt liberaalne ja eestlaste poolt hakati esitama suuremaid nõudmisi. Taotleti saksa aadlivõimu piiramist. Nõuti, et eesti keelt õpetataks ja et kool oleks emakeelne. Nõuti ka, et eesti keel tuleks ametlikuks keeleks kohtus ja ametiasutustes senini valitsenud saksa keele asemele. Aga tsaar Aleksander III valitsemise ajal said vene marurahvuslased (šovinistid) suurema mõju ja umbes 1880-ndate aastate paiku algas Eestis tugev venestuspoliitika. Saksa keele asemele tuli nüüd vene keel ametlikuks keeleks. Koolid venestati täielikult.

Uus rahvuslik tõus

Besti juhtivad tegelased nägid, et vene ülemvõimu kaasabil ei saa rahva olukorda parandada. Leiti, et rahvas peab ise püüdma omandada nii kõrget haridust kui võimalik. Samuti tuleb ise teha kõik oma majandusliku olukorra parandamiseks.

Neid mõtteid propageerisid eriti kaks noort juristi oma ajalehtedes: Jaan Tõnisson Tartus ilmuvas ajalehes "Postimees" ja Konstantin Päts, kes a. 1900 hakkas Tallinnas välja andma ajalehte "Teataja". Eestlaste arv Tallinnas kasvas ja a. 1904 said nad oma kätte Tallinna linnavalitsuse. Abilinnapeaks valiti Konstantin Päts. Varsti said eestlased võimu ka teistes linnades. Tekkis ka eesti töölisliikumine, mille juhtivad tegelased olid sotsiaaldemokraadid. August Rei (suri Stokholmis 1963) ja Mihkel Martna. A. 1905 võtsid ka eestlased osa vene revolutsioonist, mis ebaõnnestus. Konstantin Päts ja Jaan Teemant mõisteti surma, kuid nad pääsesid põgenema välismaale.

Veebruarirevolutsioon

A. 1917 veebruaris puhkes Venemaal uus revolutsioon. Tsaar Nikolai II pidi troonilt lahkuma ja võimu sai demokraatlik valitsus, mille juhtivaks kujukaks oli Kerenski.

Eestlaste omavalitsus

Besti poliitikute delegatsioon, kuhu kuulusid Jaan Tõnisson, Jaan Raamot, Jüri Vilms jt., esitas Vene ajutisele valitsusele nõudmise, et Eesti saaks omavalitsuse. Selle nõudmise toetamiseks korraldasid umbes 40.000 Petrograadis elutsevat eestlast rongkäigu Vene valitsuse hoone ette. Nüüd lubati eestlastele omavalitsus ja Tallinna linnapea Jaan Poska nimetati Eestimaa kuberneriks.

Rahva poolt valitud Maapäeva esimeheks sai algul Jaan Raamot ja hiljem Konstantin Päts. Maavalitsusest kujunes tegelikult esimene Eesti valitsus.

Kommunistlik võimuharamine.

Eestlased alustasid ka oma sõjaväeosade moodustamist. Oktoobris 1917 haarasid Venemaal võimu oma kätte kommunistid. Nende juhiks oli Lenin. Demokraatialle ja vabadusele tehti lõpp. Seati sisse kommunistliku partei diktatuur, mis on püsinud tänaseni. Kommunistid muutusid hädaohhtlikuks ka vabadusele Eestis.

Lahkulöömine Vene riigist

28. nov. 1917 pidas Eesti Maapäev koosoleku, kus võeti vastu otsus, et kõrgeima võimu kandjaks Eestis on Maapäev. See tähendas, et ei tunnista enam Vene keskvalitsuse ülemvõimu. Maapäeva koosolek kestis ainult ²⁵ 10 minutit, sest oli karta, et kommunistid tungivad koosoleku ruumi. Kui nad seda tegid oli koosolek aga juba lõppenud ja tähtis otsus tehtud.

Detsembris 1917 sõlmisid kommunistlik Venemaa ja keiserlik Saksamaa vaherahu. Venelased lubasid Baltimaad Saksamaale, ka Eesti.

Eesti iseseisvuse väljakuulutamine

Eesti Maapäev oli moodustanud Vanematekogu ja see võttis 19. veebr. 1918 vastu iseseisvuse manifesti. Vanematekogu poolt moodustati kolmeliikmeline Päästekomitee kuhu kuulusid Konstantin Päts, Jüri Vilms ja Konstantin Konik. Päästekomiteel oli õigus kiiresti tegutseda keerulises olukorras ja teha tähtsaid otsuseid.

Trükikojad olid kommunistide käes, kuid "Päevalehe" trükikojas õnnestus siiski eesti sõdurite kaitse all iseseisvuse manifesti trükkida.

24. veebr. 1918.a. kuulutas Päästekomitee Eesti iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks. Iseseisvuse manifest kleebiti Tallinnas üles.

25. veebr. pidas Päästekomitee Reaalkoolis koosoleku eesti sõjaväeosade kaitse all. Umbes kell 11 väljus Konstantin Päts, kes oli ühtlasi Eesti Ajutise Valitsuse peaminister ning luges kogunenud rahvahulgale ja sõdureile iseseisvuse manifesti ette. Orkester mängis Eesti hünni.

Saksa okupatsioon

Vaevalt oli orkester hünni lõpetanud, kui Tallinna jõudsid esimesed saksa väeosad. Algas saksa okupatsioon.

Saksa võimud ei tunnustanud Eesti Maapäeva otsuseid ega Eesti Ajutist Valitsust. Eesti väeosad saadeti laiali. Toitaineid hakati Saksa-maale välja vedama, mille tagajärjel Eestis tekkisid toitusraskused.

Sakslased kavatsesid Eestist ja Lätist moodustada Balti hertsogriigi. Taheti, et eestlased ja lätlased seda ise paluks. 1918.a. aprillis Riias peetud koosolekul aga esitasid eesti vallavanemad K. Pätsi poolt koostatud protesti. Selles üteldi, et vallavanematel pole õigust niisuguseid otsuseid teha ja et Eesti Maapäev on juba kuulutanud Eesti iseseisvaks vabariigiks. Eesti Ajutine Valitsus tegutses edasi pörandal. K. Päts arreteeriti ja saadeti saksa vangilaagrisse. Päästekomiteeliige Jüri Vilms, kes oli ka peaministri asetäitja ja kohtuminister, põgenes Soome. Sääal langes Vilms sakslaste kätte ja lasti nende poolt maha.

Lääneriikidesse sõitis Eesti välisdelegatsioon, mis hakkas taotlema abi ja tunnustust Eesti riigile. Rootsis ja Taanis tegutses delegatsiooni juht Jaan Tõnisson. Eriti aktiivsed olid ka Ants Piip Londonis ja Karl Robert Pusta Pariisis.

Eesti Vabadussõda

Saksa väed said läänerindel lüüa. Saksamaal puhkes revolutsioon. Keiser Wilhelm II lahkus troonilt. Novembris 1918 hakkasid saksa väed Eestist lahkuma.

11. nov. 1918 astus Eesti Ajutine Valitsus jälle tegevusse. Peaminister Konstantin Päts viibis ikka veel saksa vangilaagris. Peaministri asetäitjaks oli Jaan Poska.

Kui saksa väed Eestist lahkusid, hakkasid kommunistlikud vene väed Eestisse tungima. Eesti väeosad hakkasid neile vastu. Esimesed punaväe rünnakud löödi Narva koolipoiste poolt tagasi. 28. nov. 1918 puhkes Vabadussõda.

Eesti vägi oli umbes kümme korda väiksem. Ka ei saadud seda hoida lahingukorras, kuna Saksa okupatsioonivõimud olid Eesti Sõjaväe laiali saatnud. Nii tuli algul taganeda.

23. dets. 1918 aga nimetati ülemjuhatajaks kindral Johan Laidoner, kes osutus väga silmapaistvaks väejuhiks.

Kommunistlikud väed olid ainult 35 km. kaugusel Tallinnast. Mõned valitsuseliikmed soovitasid põgeneda. Peaminister K. Päts ja enamus valitsust aga otsustas vastupanu jätkata.

Nüüd saabus ka välisabi. Eesti Välisdelegatsiooni töö tulemusena jõudis 12. dets. 1918 Tallinna alla Inglise laevastik. Tulid ligi 3000 vabatahtlikku Soomest ja väiksemad üksused ka Rootsist ja Taanist. 7. jaanuaril 1919 andis Laidoner käsu üldiseks pealetungiks. 12. jaan. vabastati Rakvere, 14. jaan. Tartu ja 18. jaan. Narva. Rakveres ja Tartus olid kommunistid oma paarinädalase võimu jooksul tapnud üle 100 inimese.

Eesti Vabariigi 1. aastapäevaks, 24. veebr. 1919 oli kogu riik vaenlastest vabastatud.

Asutav Kogu

A. 1919 peeti Eesti rahvaesinduse valimised. Seda nimetati Asutav Kogu, mille kokkuastumine toimus 23. aprillil 1919. Asutavasse Kogusse kuulusid 120 rahva esindajat. Ära antud häälte järgi said erakonnad (parteid) Asutavas Kogus kohti järgnevalt:

Sotsiaaldemokraadid - 41

Tööerakond - 30

Rahvaerakond - 25

Maaliit - 8

Sotsiaalrevolutsio-

näärid - 7

Kristlik rahvaera-

kond - 5

Saksa vähemusrahvus - 3

Vene vähemusrahvus - 1

Asutava Kogu esimeheks valiti sotsiaaldemokraat August Rei. (Suri Stokholmis 1963). Asutav Kogu otsustas läbi viia maa-reformi, millega võõrandati mõisad baltisaksa aadli käest ja mõisamaad jagati välja eesti maaelanikele, kel see seni puudus.

1920a. võttis Asutav Kogu vastu ka Eesti Vabariigi esimese põhiseaduse.

Landesveeri sõda.

(Landeswehr - Maakaitse)

1919.a. suvel moodustasid Lätis viibivad balti-saksa mõisnikud sõjaväe, mida hüüti Balti landesveer. Landesveer sundis Läti Vabariigi valitsuse lahkuma ja vallutas Riia. Edasi hakkasid nad tungima Eesti suunas. Võis karta, et nad tagandavad ka Eesti valitsuse, panevad seisma maareformi ja seavad uuesti sisse mõisnike valitsuse.

Eesti sõjavägi kindral Ernst Põdderi juhtimisel suunati nüüd landesveeri vastu. Mitmed väeosad toodi idarindelt abiks lõunarindele. 23. juunil 1919 anti Võnnu all (Põhja-Lätis) landesveerile purustav hoop. 23. juuni nimetati hiljem Võidupühaks.

Tartu rahu

Peale landesveeri sõja lõppu pidas Eesti sõjavägi jälle mitmeid lahinguid pealetungivate vene kommunistlike vägedega. Eesti sõjavägi kindral Aleksander Tõnissoni juhtimisel kaitses Narva rinnet ja lõi tagasi kommunistide rünnakuid.

Lõpuks tehti Nõukogude Vene poolt ettepanek rahuläbirääkimisteks. Need algasid 5. dets. 1919 ja toimusid Tartus.

Eesti rahudelegatsiooni juhtis silmapaistev ja osav diplomaat Jaan Poska. Delegatsiooni kuulusid veel Ants Piip, kindral Jaan Soots, Aleksander Oinas jt. Vene delegatsiooni juhatas A. Joffe. Pikka läbirääkimiste tulemusena sai Eesti väga soodsa rahulepingu, mis kirjutati alla

2. veebr. 1920. Venemaa tunnustas Eesti iseseisvust ja ütles end igaveseks lahti õigustest Eestile. Ka sai Eesti 15 milj. kuldrubla kahjustaks.

Areng iseseisvuse ajal

Rahu saabudes algas Eesti Vabariigis suur ülesehitustöö ja toimus areng kõikidel elualadel. Maareformiga loodi 70.000 uut talu. Sadade tuhandete inimeste ja kogu rahva elujärg paranes tunduvalt.

Toimus maaparandus. Kuivatati umbes 400.000 hektarit soist või märga maad. Nii saadi juurde uut põllupinda ja metsa. Hoogsalt arenes ka karjandus ja kasvas koduloomade arv. Põllumajanduspsaaduste (või, peekon, munad jne.) väljavedu eeskätt Inglis- ja Saksamaale andis hääd sissetulekut põllumehele ja kogu riigile.

Loodi rohkesti uusi tööstusi. Eriti olulised olid põlevkivitööstused ning fosforiidi-, turba-, kunstsarve-, paberi-, riide-, mööbli- ja metallitööstused.

Kiiresti arenes ühistegevus. Eriti piima-, masina- ja tarvitajateühingute arv. Tarvitajateühingud koondusid ETK ümber. (ETK = Eesti Tarvitajateühingute Keskliit).

Parandati teid ja liiklusolusid. Ehitati juurde uusi raudteid ja maanteed ning uusi sildu.

Eesti kaubalaevastik kasvas iseseisvuseajal viiekordseks. Hakkas arene-
ma lennuasjandus. Asutati suur hulk uusi bussiliine. Toimus elav ehituste-
gevus, mille tõttu tunduvalt paranesid korteriolud. Korrastati parke ja
loodi uusi haljasalasid linnades.

Tehti sunduslikuks 6-klassiline algkool. Asutati juurde uusi keskkoo-
le ja gümnaasiume, ning mitmed õpetajate seminarid. Ehitati rohkesti uusi
moodsaid koolimaju.

1. detš. 1919 avati Eesti Vabariigi Tartu Ülikool. Asutati Tallinna Konservatoorium (kõrem muusikakool) ja Tartu kõrgem Muusikakool. Loodi kunstikoolid Tallinnas ja Tartus. Tallinnas asus Tehnikaülikool. ~~Eestis~~ töötas ka rida põllutöökoole.

Kultuuriline areng

Iseseisvus andis täieliku vabaduse ka eesti kultuuriloojatele. Kirjanikud ei pidanud enam oma tööde ilmumisluba paluma tsensorilt.

1926 - 1933 ilmus Anton Hansen-Tammsaare 5-köiteline suurteos, romaan "Tõde ja õigus". Eesti proosakirjandust rikastasid eriti oluliselt ka Friedebert Tuglas, Oskar Luts, August Gailit, August Mälk jt. 1938 avaldas oma esimese romaani "Tuli ja Paud" Karl Ristikivi, kes hiljem maa-paos Rootsis on loonud kümnekond silmapaistvat teost.

Näitekirjanikest oli eriti viljakas vene vangis a. 1952 hukkunud Hugo Raudsepp. Tema komöödiaist on tuntuimad "Mikumärdi" ja "Vedelvorst".

Luuletajaist andsid tähelepanavamaid saavutusi Gustav Suits, Henrik Visnapuu ja Marie Under. 1930-ndail aastail kerkis esile uus rühm luuletajaid, kelledest eriti tähelepanavad olid Heiti Talvik (suri vene vangistuses), Betti Alver ja Bernard Kangro.

Eesti keelt arendas erakordselt silmapaistvate tulemustega Johannes Aavik, kes lõi suure hulga uusi sõnu. Ta suri Rootsis 1973 olles 92 a. vana. Silmapaistev uurija oli ka professor Andrus Saareste. Ta avaldas Rootsis suurteose "Eesti keele mõisteline sõnaraamat" (Saareste suri Upsalas). Silmapaistvamad keeleteadlased on veel Julius Mägiste (elab *suri 1978.2* Lundis). Elmar Muuk (hukkus vene vangistuses), Joh. V. Veski jt.

Eesti kunstnikest on tuntumad Kristjan Raud, kes illustreeris rahvuseepose "Kalevipoeg", maastikumaali ja Konrad Mägi, modernistlik Ado Vabbe ning graafik Eduard Wiiralt, kes elas ja töötas pikemat aega Pariisis. Seal lõi Wiiralt ka oma tuntumad tööd nagu "Jutlustaja" ning fantastilised "Põrgu" ja "Kabaree". Wiiralt põgenes kodumaalt üle Saksamaa Rootsi

ja siirdus siit Pariisi, kus suri 1954. Esile tuleks veel tõsta nimesid nagu nagu moodsa kunsti rühma organiseerijaid Eduard Ole, kes on maalinud rohkesti portreid (Simm, Suits jt.) ning maastikke, Erik Haamer, kes on sageli kujutanud rannarahva elu, Herman Talvik, kes on kujutanud usulisi nägemusi ning ~~värviküllast~~ maalid nagu Jaan Grünberg ja Karin Luts. Kõik nad põgenesid 1944.a. Rootsi. Grünberg suri Upsalas, teised töötavad siin praegu.

Eesti heliloojaist lõi Artur Kapp (1878 - 1952) 5 sümfooni, oratoorium "Hiob", kantaadid "Päikesele" ja "Ärka rahvas", rohkesti orkestriteoseid, orelimuusikat jm. Mart Saar töötas välja eesti rahvaviise koori- ja soololauludeks. Rahvaviise töötas koorilauludeks ka Cyrillus Kreek, kes ühtlasi komponeeris "Reekviemi" (Requiem) segakoorile ja orkestrile. Moodsakõlalisi orkestriteoseid kirjutas Heino Eller. ~~Ellerist~~ on tuntumad "Koit", "Videvik", "Öö hüüded", "Viirastused" jt. Evald Aav kirjutas esimese eesti ooperi "Vikerlased". Eduard Tubin sündis a. 1905 ja põgenes Rootsi 1944.a. sügisel. Tubin on rahvusvaheliselt tuntumaid eesti heliloojaid. Eduard Tubin on loonud 10 sümfooni, 2 ooperit ("Barbara von Tisenhusen" ja "Reigi õpetaja") esimese eesti balleti "Kratt", rohkesti orkestriteoseid, kontserdid klaverile, viiulile, kontrabassile jm.

Esimene eesti üldlaulupidu oli peetud 1869 ja sellest võttis osa 800 tegelast. Eesti iseseisvuse ajal asutati Eesti Lauljate Liit, mis alustas nüüd laulupidude organiseerimist suuremas ulatuses. Üle kogu riigi õppisid laulukoorid selgeks samad laulud ja esitasid need ühiselt. Viimasel iseseisvuseaegsel üldlaulupeol Tallinnas 1938 oli 20.000 lauljat ja orkestranti. Publikut oli 100.000, seega 10% kogu rahvast. Lauljate Liidu esimeheks oli helilooja Juhan Aavik, kes ühtlasi oli üheks ühendatud kooride juhiks. Tuntumad üldjuhid olid veel

Tuudur Vettik ja Juhan Simm. Orkestreid juhatas Raimund Kull.

Laulupeol esinesid külalistena ka soome, rootsi, norra, läti, leedu, ungari ja poola laulukoorid.

Tallinnas korraldati sümfooniakontserte, mida juhatas peamiselt Raimund Kull. Hiljem sai nende juhiks eesti silmapaistvamaid dirigente Olav Roots. Ta põgenes 1944.a. sügisel Rootsi. 1952 läks ta Kolumbiasse Bogotá sümfooniaorkestri juhiks ja suri seal 30. jaan. 1974. Tartus juhatasid sümfooniakontserte algul Juhan Aavik ja Juhan Simm ning hiljem Eduard Tubin. Tallinnas juhatasid külalistena ka paljud rahvusvahelised kuulsused.

Tallinnas tegutsesid iseseisvuse ajal kolm teatrit. "Estonias" mängiti ooperit, operette, balletti ja sõnalavastusi. "Draamateater" ja "Töölister" mängisid peamiselt sõnalavastusi, aga ka mõningaid laulumänge. Tallinnas olid ka saksa ja vene teatrid. Tartus mängis "Vanemuine" ooperit, operetti balletti ja sõnalavastusi. Oma teatrid tegutsesid ka provintsilinnades nagu Narva ("Võitleja"), Pärnu ("Endla"), Viljandi ("Ugala"), Valga ("Säde"), Võru ("Kannel"), Rakvere ja Kuressaares. Ka paljudes väiksemates keskustes ja maalavadel toimus teatritegevus.

Mõned tuntumad näitlejad olid: Erna Villmer, Teodor Altermann, Paul Pinna, Ants Lauter, Marje Parikas. Liina Reiman jt.

Iseseisvuseaegsed tähtsamad ajalehed olid liberaalne "Päevaleht", eesti suurim ajaleht, mis polnud seotud ühegi parteiga. "Vaba Maa" oli tööerakonna häälekandja; "Uus Eesti" oli K. Pätsi aegne valitsuse ajaleht. Tartus ilmus Jaan Tõnissoni toimetamisel rahvaerakonna häälekandja "Postimees". Sotsiaaldemokraatide ajaleht oli "Rahva Sõna".

Ajakirjadest olid eriti märkimisväärsed kirjanduslik "Looming", "Varamu", "Eesti Kirjandus", "Eesti Keel", "Muusikaleht", "Teater", "Akadeemia" jt.

Kirikuist oli suurim luteriusuline (78%), siis apostliku-õigeusuline (19%), oli baptiste jt. vabakoguduslasi, roomakatoliku usulisi, juudi-usulisi jt.

Ka spordi alal toimus iseseisvuse ajal suur areng. 1922 asutati Eesti Spordi Keskliit, mis juhtis kogu Eesti spordielu. Eesti sportlased saavutasid häid tulemusi ka rahvusvahelistel olümpiaadidel. Berliinist tõi maadleja Kristjan Palusalu 2 kuldmedalit, maadleja Kotkas tuli Euroopa meistriks. Laskespordi alal olid eestlased väga edukad ja võitsid kaks korda järgemööda Argentiina kuju, mis oli rändauhind. Maletajaist on eriti tuntud Paul Keres. Tallinnas korraldati suured ülemaalsed võimlemispidustused. Eesti Mängud, millede juhtivaks kujuks oli Ernst Idla, kes põgenes Rootsi 1944.a. sügisel. Siin organiseeris Idla eesti võimlemisrühmad, mis saavutasid rahvusvahelist tähelepanu Lingiaad pidustusil 1949.

Eesti Vabariigi okupeerimine Nõukogude Vene poolt

1939.a. augustis sõlmisid Hitleri-Saksamaa välisminister Ribbentrop ja Stalini-Venemaa väliskomissar Molotov koostöö lepingu. Sellel oli veel salajane lisaleping, millega jagati Poola Saksamaa ja Venemaa vahel. Eesti, Läti, Leedu ja Soome lubati selle salalepinguga Nõukogude Venele. 1. sept. 1939 tungisidki saksa väed Poolale kallale. Poola kaitseks kuulutasid Inglismaa ja Prantsusmaa Saksamaale sõja. Nii algas Teine Maaailmasõda. Paari nädala pärast tungisid N. Vene väed omakorda Poola kallale. Poola riik jagati Saksamaa ja Venemaa vahel.

21. septembril 1939 viibis Eesti välisminister Karl Selter Moskvas Eesti - N. Vene kaubalepingut alla kirjutamas. Ootamatult esitati talle Stalini ja Molotovi poolt nõudmine, et Eesti annaks N. Venele õiguse paigutada vene väeosi Eesti territooriumile baasidesse. Välisminister Selter ja Eesti saadik Moskvas August Rei sõitsid nüüd Tallinnasse, et Eesti valitsusega nõu pidada.

Saksamaa oli Venemaaga Eesti okupeerimise suhtes kokku leppinud. Inglismaal, kes meid oli aidanud Vabadussõjas, oli sõja tõttu Saksamaaga võimatu

mingit abi anda. Eesti üksinda poleks suutnud Vene hiigelväele vastu pidada. Eesti valitsus otsustas siis Vene nõudmistele järele anda.

28. sept. 1939 kirjutati nn. baaside-lepingule alla. Venelased lubasid tunnustada Eesti iseseisvust. Nende väeosad tulid sõjaväebaasidesse.

1940.a. suvel vallutasid sakslased Pariisi ja Prantsusmaa kapitu-leerus. See sündmus koondas endale terve maailma tähelepanu. Nüüd leidsid venelased paraja aja tulnud olevat Eesti, Läti ja Leedu okupeerimiseks.

16. juunil 1940 esitas Molotov Eesti saadik Reile ultimaatumi, millega nõuti, et punavägi tohib tulla kogu Eesti territooriumile. Vastuhakkamine polnud võimalik ja nii okupeeriski vene sõjavägi Eesti.

21. juunil 1940 korraldati Tallinnas miiting, kuhu toodi muuhulgas ka vene sõjaväebaaside töötavaid vene töölisi. See koosolek peeti vene tankide kaitse all. Pärast korraldati vene tankide saatel rongkäik president K. Pätsi juurde Kadrioru lossi. Nõuti uue valitsuse moodustamist. Venemaalt oli kohale saadetud Stalini usaldusmees A. Ždanov. K. Pätsi poolt esitatud peaministri kandidaadid ei olnud Ždanovile vastuvõetavad ja ta nõudis, et peaministriks saaks kommunistlik luuletaja Johannes Vares - - Barbarus. Ka teised valitsuseliikmed esitati Ždanovi poolt. Need olid suures enamuses kommunistid.

Eesti rahvaesindus - Riigivolikogu - saadeti laiali ja kuulutati välja uue Riigivolikogu valimised. Valimiste juures ei peetud kinni maksvast valimisseadusest, vaid seda rikuti.

Igas valimisringkonnas seati kommunistide poolt üles nende kandidaat.

Demokraatlikud eesti poliitikud aga organiseerisid neile vastakandidaadid. Nende hulgas olid Jaan Tõnisson, Ants Piip, Rudolf Penno, Oskar Köster ja Johannes Sikkar, Tõnis Kint, Heinrich Mark jt. Venelaste käsul keelati kõik demokraatlikud kandidaadid. Nüüd jäi igasse ringkonda üks kandidaat - kommunist. Need loeti valituks.

See, kommunistidest koosnev "Riigivolikogu", palus Eesti lugeda Nõukogude Vene alla kuuluvaks. Kogu see uue "Riigivolikogu" valimistsirkus korraldati selleks, et õigustada Nõukogude Vene okupatsiooni. Taheti jätta maailmale mulje, et Eesti "vabatahtlikult" ühines Venemaaga.

See aga ei leidnud uskumist ja kuni tänaseni pole USA, Inglismaa, Prantsusmaa, Lääne-Saksamaa jt. tunnustanud Nõukogude - Vene okupatsiooni Eestis.

President K. Päts sunniti venelaste poolt oma kohalt lahkuma ja viidi 30. juulil 1940 vangina Venemaale, kus ta 1956.a. suri.

Venemaale viidi ka ülemjuhataja kindral J. Laidoner ning kõrgemad riigitegelased nagu Jaan Tõnisson, Ants Piip, Juhan Kukk, Friedrich Akel, Jüri Jaakson, Jaan Teemant ja Kaarel Eenpalu. Otto Strandman lõpetas elu enesetapuga.

Arreteeriti ja viidi Venemaale veel valitsuse liikmed, rahvaesinduste liikmed, poliitiliste parteide tegelased, linnapead, maavanemad, ajakirjanikud, kõrgemad sõjaväelased, demokraatlike ametiühingute juhtivad tegelased jt.

Jõukamailt inimestelt rööviti nende varandused ja nad küüditati Venemaale. 13. juuni ööl ja 14. juunil 1941 arreteeriti kümned tuhanded. Perekonnad - mehed, naised ja lapsed veeti vene sõdurite ja kommunistide vahel veoautodel raudtee-jaamadesse, kus ootasid trellitatud loomavagunid. Mehed paigutati ühte vagunisse, naised ja lapsed teise. Nad viidi enamuses Siberisse. Sääli lahutati mehed oma perekondadest ja on teadmata kadunud.

Kokku viidi Eestist 1940-41.a. vene okupatsiooni ajal Venemaale 60.000 eestlast. 22. juunil 1941 algas Saksa-Vene sõda. Tookordne Nõukogude Vene diktaator J. Stalin andis käsu hävitada tööstused, viljatagavarad ja muu

väärtuslik neis piirkondades, kust punavägi pidi taganema. Selle käsu täitmiseks loodi erilised hävituspataljonid kommunistidest. Et takistada hävituspataljonide tegevust ja kaitsta eestlasi kommunistide terrori vastu läksid tuhanded eesti mehed metsa.

Tekkisid partisanisalgad, keda kutsuti metsavendadeks. Need võtsid paljudes kohtades kommunistide võimu üle juba enne sakslaste saabumist. Pandi ametisse iseseisvuseaegsed linna-, maa- ja vallavalitsuse tegelased ja näidati sellega, et tahetakse uuesti edasi minna iseseisva riigina. Venelaste käest oli pääsenud viimase Eesti valitsuse peaminister Jüri Uluots. Ta astus sakslaste juures samme Eesti iseseisvuse taastamiseks. Sakslased aga sellega ei nõustunud, vaid allutasid maa oma ülemvõimule. Vene okupatsiooni asemele tuli

Saksa okupatsioon.

Kommunistliku okupatsiooni ajal hävitati inimesi nn. klassivõitluse teooria järgi: teatavate elukutsetega inimesed arreteeriti ja küüditati.

Natsistliku okupatsiooni ajal hukati inimesi nn. rassiteooria põhjal. Nii vahistati juudi perekonnad ja enamuses tapeti nad kõik.

Eesti linnapeade ja maavanemate kõrval seati ametisse sakslasist linna- ja piirkonnakomissarid, kes valvasid saksa huvisid. Eesti tegelastel tekkis nendega sageli teravaid kokkupõrkeid. Mitmed eesti linnapead ja maavanemad tagandati kohtadelt. Kõrgeimaks võimukandjaks määrati kindralkomissar. Seati ametisse nn. Eesti omavalitsus, mille võim aga oli väga piiratud.

Eesti poliitikategelased organiseerisid põranda all Eesti Vabariikliku Rahvuskomitee, mis võitles Eesti iseseisvuse taastamise eest. Mitmed selle komitee tegelased arreteeriti 1944.a. kevadel sakslaste poolt. 1943.a. põgenes mitutuhat eesti noormeest saksa sundmobilisatsiooni eest Soome, kus

asutati eesti vabatahtlik rügement. 1944.a. septembris, kui sakslased Eestist taganesid, nimetas peaminister Jüri Uluots ametisse Eesti Vabariigi Valitsuse, mille eesotsas seisis Otto Tief. Selle valitsuse liikmeist olid Rootsis välisminister A. Rei ja Rudolf Penno. Põgenema pääsesid ka J. Uluots (suri Stockholmis 1945) ja J. Klesment. Teised langesid venelaste kätte.

Peaminister Otto Tief oli kümme aastat Vene vangilaagris. Ta suri 5. märtsil 1976. Sõjavägede ülemjuhataja kolonel Jaan Maide mõisteti 1945.a. suvel Moskvast surma ja lasti maha. Haridusminister Arnold Susi oli vangis koos vene kirjanik A. Solženitsõniga, kes oma raamatuis on Susist hästi kirjutanud. Susi suri 1968.a.

Riigikontrolör ja eesti sotsiaaldemokraatide juhtivaid mehi Oskar Gustavson suri Vorkuta vangilaagris 1948.

Põllutööminister Karl Liidak varjas ennast ühes talus kuni surmani. Veel teisigi Valitsuse liikmeid olid pikki aastaid vangistuses.

Põgenemine

1944.a. sügisel, kui punavägi uuesti Eestisse tungis, põgenes kümneid tuhandeid eestlasi Eestist. Neist jõudis Rootsi 25.000 ja Saksamaale umbes 40.000, kes hiljem asusid suures enamuses ümber USA-sse, Austraaliasse ja Kanadasse. Kõikides maades, kus eestlasi arvukalt asub, (Rootsi, Kanada, USA, Inglismaa, Lääne-Saksamaa, Austraalia) ilmuvad eesti ajalehed ja töötavad eesti organisatsioonid, mis taotlevad Eesti iseseisvuse taastamist. Nende tööd toetavad ka väiksemad eestlaste grupid Soomes, Hollandis, Itaalias, Belgias, Prantsusmaal, Taanis ja mitmes Lõuna-Ameerika riigis ning Lõuna-Aafrikas. Juba põgenikelaagris asutati eesti koolid, et noored saaksid eesti keelset haridust. Praegu töötavad Eesti Algkoolid Stokholmis ja Göteborgis. Eesti täienduskooli leidub Rootsis, USA-s, Kanadas jm. Paguluses töötab ka eesti kirik peapiiskopi juhtimisel. Eesti

kirjanikud on välja andnud mitusada uudisteost. On toimunud eesti kunstinäitusi, teatrietendusi, kontserte eesti heliloojate loomingu-
gust ja laulupidusid. Eesti teadlased on avaldanud rohkesti uurimusi.

Teise Nõukogude Vene okupatsiooni all

viidi Eestis läbi teine suurem küüditamine märtsis 1949. Arvatakse, et siis viidi Siberisse umbes 40. 000 - 50.000 inimest. Suurem osa küüditatuist olid talupojad perekondadega. Nende talud ja maad võeti ära ja tehti kolhoosideks. Nõukogude vangilaagreis hukkusid kirjanikud Heiti Talvik ja Hugo Raudsepp. 5 - 6 a. viibisid vangis heliloojad Tuudor Vettik, Riho Päts ja Alfred Karindi.

Raskest ja pikast survest hoolimata on aga eestlased kodumaal hoidnud alal oma rahvust ja arendanud oma kultuuri niipalju, kui olukord seda võimaldab. Eestlased nii kodumaal kui paguluses loodavad, et maailmapoliitika ükskord jälle võtab sellise suuna, et tunnistatakse rahvaste enesemääramise õigust. Siis vabanevad Nõukogude Vene ikke alt ukrainlased, lätlased, leedulased, poolakad, tšehhid, ungarlased jt. ning ka eesti rahvas.